

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Vnitropolitický vývoj v Sovětském svazu za vlády

Michaila Sergejeviče Gorbačova

Eva Tomášková

Plzeň 2016

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra historických věd

Studijní program Historické vědy

Studijní obor Obecné dějiny

Bakalářská práce

Vnitropolitický vývoj v Sovětském svazu za vlády

Michaila Sergejeviče Gorbačova

Eva Tomášková

Vedoucí práce:

Mgr. Filip Šisler

Katedra historických věd

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2016

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2016

Obsah

1	Úvod	1
2	Vnitropolitický vývoj v SSSR před nástupem Gorbačova	4
2.1	Brežněvova vláda	4
2.2	Intermezzo Andropova a Černěnka	7
3	Osobnost M. S. Gorbačova	10
3.1	Mládí a politický vzestup	10
3.2	Gorbačov generálním tajemníkem a situace SSSR v 80. letech	11
3.3	Počátky perestrojky	13
4	První fáze perestrojky – urychlení	15
4.1	Ekonomické reformy	16
4.2	Protialkoholní kampaň	17
4.3	Omezení vojenského průmyslu	17
5	Druhá fáze perestrojky - demokratizace a glasnost'	19
5.1	Plenární zasedání ÚV KSSS z ledna 1987	19
5.2	Rozštěpení ve straně i ve společnosti	21
5.3	Glasnost'	23
6	Třetí fáze perestrojky – přeměna politického systému	24
6.1	Devatenáctá všesvazová konference	24
6.2	První volby	26
6.3	První zasedání Sjezdu lidových poslanců	27
6.4	Meziregionální poslanecká skupina	27
7	Čtvrtá fáze perestrojky – přesun od stranické k prezidentské perestrojce	28
7.1	Počátky politického pluralismu	28
7.2	Třetí zasedání lidových poslanců	29

8	Pátá fáze perestrojky – přechod k demokracii.....	30
8.1	Poslední sjezd KSSS	30
8.2	Konec reforem.....	31
8.3	Hlasování o zachování SSSR	32
8.4	Pokus o novou svazovou smlouvu	32
9	Rozpad SSSR.....	34
9.1	Srpnový puč	34
9.2	Sílící nacionalismus	35
9.3	Konec SSSR.....	37
10	Závěr.....	39
11	Seznam použité literatury	42
12	Resumé	44

1 Úvod

Tématem této bakalářské práce je vnitropolitický vývoj v Sovětském svazu za vlády Michaila Sergejeviče Gorbačova, který byl generálním tajemníkem této super-velmoci a stál u jejího zániku.

Hlavním cílem práce je analyzovat zásadní vnitropolitické kroky, které učinil, a objasnit, proč vedly až k samotnému konci státu. Pozornost je zde věnována těm krokům, jež se týkaly reformy politického systému, ekonomiky a informovanosti o činnosti státních orgánů a minimálního potlačování svobod slova.

Z tohoto důvodu je hlavním bodem práce Gorbačovův reformní program státní přestavby, známý jako *perestrojka*. Byla proto stanovena hypotéza, zda tyto reformy byly skutečně úspěšné, když ve svém konečném důsledku vedly k rozpadu SSSR.

Pro účely této práce bylo čerpáno zejména z knižních zdrojů. Nejprínosnější z nich byly například: *Sovětská tragédie – Dějiny socialismu v Rusku v letech 1917 – 1991*, od amerického historika Martina Malii, ve které se zabývá vývojem komunistické ideologie od jejích počátků až po konečný rozklad. Autorův polemický styl vybízí k zamyšlení nad daným tématem a i přes obsáhlý stránkový rozsah je tato monografie velmi dobře srozumitelná a čtivá.

Další důležitým zdrojem se stala práce *Východ, vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 – 1989* od specialistů na moderní dějiny Jiřího Vykoukala, Bohuslava Liteřy, Miroslava Tejchmana, v níž se soustřeďují na konkrétní fáze dějin sovětského bloku. Tato kniha byla využita zejména pro zjištění hospodářských dat a údajů. Díky vysokému počtu tabulek a ilustrací a jedinečné kompozici poskytla velice podrobný výklad o jednotlivých fázích vývoje v Sovětském svazu.

Dalším významným zdrojem byla i práce *Dějiny Ruska 20* od kolektivu ruských autorů vedených profesorem Andrejem Borisovičem Zubovem, zabývající se příčinou vzniku totalitního režimu v ruských dějinách. Kniha představuje jedinečný syntetický výklad dějin Ruska 20. století s důrazem na dějiny společnosti. Byly z ní čerpány informace o reakcích ruské společnosti na perestrojku.

Stěžejní literaturou potom byly knihy *Přestavba a nové myšlení pro naši zemi a pro celý svět* a *Můj život, Vzpomínky a zamyšlení*, od samotného Michaila Sergejeviče Gorbačova, ve kterých objasňuje své názory a snaží se přiblížit problémy, se kterými se musel potýkat. Ty byly použity k lepšímu pochopení jeho záměrů.

Neméně důležitými zdroji se staly také publikace *Dějiny Ruska* od autorů Milana Švankmajera, Václava Vebera a Vladislava Moulise, dále také práce *Komunistický experiment v Rusku 1917 – 1991* od Václava Vebera či práce *Russian Politics and Society* od britského historika a politologa Richarda Sakwy.

Práce je rozdělena do osmi kapitol. První kapitola se zabývá vnitropolitickým vývojem SSSR před nástupem M. S. Gorbačova. Zaměřuje se na období vlády jeho tří předchůdců Leonida Iljiče Brežněva, Jurije Vladimiroviče Andropova a Konstantina Ustinoviče Černěnka. Nastiňuje špatný stav země, se kterým nedokázali tito vůdci nic udělat, a naznačuje, že změny začaly až s nástupem Gorbačova do vedení.

V druhé kapitole je shrnuta politická kariéra Gorbačova od mládí až po jeho zvolení do funkce generálního tajemníka. Dále jsou zde zmíněny první kroky, které v této funkci učinil, a je vysvětlen kritický stav SSSR v době jeho nástupu. Poslední část této kapitoly je věnována začátku perestrojky a rozdělení její fází.

Třetí kapitola se věnuje první fázi perestrojky, která začala jako hospodářský program k oživení ekonomiky. Jsou zde popsány ekonomické reformy, kterými se toho Gorbačov snažil dosáhnout.

Následující čtvrtá kapitola pojednává o druhé fázi perestrojky, ve které se přetrafovala na program politický, když se k ní přidala tzv. *glasnost*, která měla oživit společnost a pomoci k demokratizaci systému. Zaměřuje se také na zásadní událost této fáze a důsledky, které s sebou *glasnost* přinesla.

V pořadí pátá kapitola se zaměřuje na třetí fázi této přestavby, v níž začala přeměna politického systému. Vystihuje klíčové události tohoto procesu a zmiňuje se o formování prvních politických uskupení.

Šestá kapitola je pak o čtvrté fázi perestrojky, kde důležitou roli v přeměně politického systému začala hrát funkce prezidenta, a došlo k zásadní změně sovětské ústavy. Také je v této kapitole zmíněn začínající politický pluralismus.

Předposlední sedmá kapitola vystihuje poslední fázi perestrojky. V té se ukázalo, že změny, které s sebou přinesla, byly natolik zásadní, že další existence SSSR už nebyla možná.

Poslední osmá kapitola se zmaňuje na okolnosti za, kterých k rozpadu Sovětského svazu došlo. Soustřeďuje se na srpnový pokus o puč v roce 1991 a obecný sílící nacionalismus v 90. letech v Sovětském svazu.

2 Vnitropolitický vývoj v SSSR před nástupem Gorbačova

2.1 Brežněvova vláda

Pro celkové porozumění období vlády Leonida Iljiče Brežněva je nejprve nutné připomenout, za jakých podmínek se dostal do vrcholné státní a stranické funkce. Jeho předchůdcem byl Nikita Sergejevič Chruščov, který se dostal do funkce prvního tajemníka strany v roce 1953 a setrval v něm více než deset let. Dne 14. října 1964 ho plénum UV KSSS odvolalo ze všech jeho funkcí a poslalo do ústraní.¹

Po Chruščovově pádu se zdálo, že hlavním problémem Sovětského svazu bude následně obvyklá krize s nástupnictvím. Po jeho osobní vládě následovalo sestavení nového kolektivního vedení a boj o moc se dal s jistotou předpokládat. Avšak navzdory očekáváním tento vnitrostranický zápas nezačal a nové vedení si až do konce svého působení v polovině osmdesátých let v podstatě udrželo kolektivní charakter. Novým pánem režimu se tak stala nomenklatura jako kolektivní orgán a nejvyšší stranické a státní funkce obsadili významní představitelé systému. Novým prvním tajemníkem se stal Chruščovův dlouholetý chráněncem Leonid Iljič Brežněv, podle kterého se následujících osmnáct let označuje jako Brežněvova éra, neboť ho lze považovat za symbol celé generace zrozené ve stalinské době. Funkci předsedy vlády obsadil Alexej Nikolajevič Kosygin, který v letech 1965 - 1967 prakticky řídil celou sovětskou ekonomiku.²

Leonid Iljič Brežněv (1906-1982) se narodil v ruské dělnické rodině v obci Kamenska nedaleko Dněprodzeržinska. Pracoval v továrně, nějaký čas také jako kolchozní funkcionář, studoval průmyslovou školu a sloužil u tankových vojsk. Roku 1939 se stal tajemníkem dněpropetrovského oblastního výboru strany. Za války byl v hodnosti plukovníka politickým pracovníkem a na jejím konci byl povýšen do generálské hodnosti.

---

¹ ZUBOV, Andrej, *Dějiny Ruska 20. století-díl II*, Praha 2015, s. 367—368.

² MALIA, Martin, *Sovětská tragédie, Dějiny socialismu v Rusku v letech 1917-1991*, Praha 2004, s. 354—355.

V posledních letech Stalinova života se stal prvním tajemníkem KSSS v Moldavsku, poté dokonce členem sekretariátu ÚV a nakonec i rozšířeného předsednictva ÚV KSSS. Za Chruščova řídil vojenský průmysl včetně jaderných projektů a v letech 1940 - 1964 zastával funkci předsedy Prezidia Nejvyššího sovětu SSSR. Generálním tajemníkem se pak stal v roce 1967 a předsednictvo ÚV bylo stejně jako za dob Leninových a Stalinyvých přejmenováno na Politbyro.³

Osobností byl Brežněv spíše průměrným typem stranického funkcionáře. Jeho zvolení byla spíše rutinní záležitost v rámci nomenklatury, než odměna za jeho mimořádné schopnosti. Ztělesňoval touhu vedení strany po klidu a spokojeném životě bez otřesů. Jeho politický kurs spočíval především v touze po stabilitě a neměnnosti systému.⁴

Důležitým bodem jeho vlády se stal dvacátý čtvrtý sjezd KSSS v březnu 1971, na kterém si upevnil své postavení. Většina členů ÚV KSSS již nyní náležela k jeho stoupencům. Brežněv byl opatrný s manévrováním se sovětskou byrokracií, a proto nebojoval s jednotlivými klikami, jak to činil jeho předchůdce. Nejdůležitější z nich tak začlenil do Politbyra. V dubnu 1973 se zástupci tří důležitých zájmových skupin stali členy nejvyššího orgánu. Byli to maršál Andrej Antonovič Grečko jako ministr obrany, Andrej Andrejevič Gromyko jako ministr zahraničí a Jurij Vladimirovič Andropov jako předseda KGB. Po Grečkově smrti v roce 1976 zájmy armády a především vojensko-průmyslový komplex zastupoval ministr obrany Dimitrij Fedorovič Ustinov.

Vrcholu své moci dosáhl Brežněv v letech 1976 - 1977. Jedním z důležitých kroků se stalo přijetí tzv. brežněvovské ústavy SSSR v roce 1977, která zdůrazňovala především vedoucí úlohu KSSS a měla odpovídat nové etapě, ve které se podle ideologie země nacházela, tzv. rozvinutému socialismu. Ten znamenal nejprve jen odklon od revolučního vývoje ke komunismu. Postupně se ale stal doktrínou, která se dotýkala všech aspektů života v Sovětském svazu a také zemí jeho bloku. Tento rozvinutý socialismus odsouval nastolení komunismu až do blíže neurčené budoucnosti.

---

³ ZUBOV, s. 369.

⁴ ŠVANKMAJER, Milan - VEBER, Václav - SLÁDEK, Zdeněk - MOULIS, Vladislav, *Dějiny Ruska*, Praha 1995, s. 379.

Stárnoucí stabilní vedení sice zajistilo požadovaný klid, ale dosáhlo ho za cenu odkládání nezbytných ekonomických a jiných reforem a ignorování narůstajících problémů. Sovětský systém byl sice v sedmdesátých letech po vnější stránce na vrcholu moci, ale ve skutečnosti již dávno překonal své možnosti a jednotlivé náznaky recese přerůstaly na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let v akutní systémovou krizi.⁵

V úpadku se nacházely jak hospodářství, tak i celá společnost. Centrálně řízená sovětská ekonomika, která se zaměřovala hlavně na plánování, hierarchickou organizovanost a plnění státního plánu podle kvantitativních ukazatelů, se projevila jako zcela nevykonná. Plánované cíle nesplňovala ani průmyslová, ani zemědělská výroba. Zemědělská produkce byla natolik nedostatečná, že se musela ve velkých nákladech dovážet především ze Spojených států, ale také například z Argentiny, Kanady a západní Evropy. Byl preferován především těžký strategický průmysl a armáda. Výroba spotřebního zboží tím zaostávala a životní úroveň obyvatel byla velice nízká.⁶

Problémem sovětského hospodářství byla skutečnost, že nepřešlo v šedesátých a sedmdesátých letech od extenzivních forem rozvoje k intenzivním, jak učinily ostatní průmyslové společnosti již v minulosti. V následujících letech se tak technologická propast mezi Sovětským svazem a Západem stále více prohlubovala a míra zaostávání země rychle vzrůstala. Jediný sektor, ve kterém konkurenceschopnost neochabovala, byl vojenský průmysl, který měl prioritu, avšak ani ten si nemohl nadlouho uchovat své postavení, když zbytek systému zaostával. S celkovým úpadkem souviselo i snížení lidských a přírodních zdrojů SSSR, které byly zasaženy Stalinovou vládou. V zemi docházelo stále častěji k ekologickým katastrofám, které postihovaly rozsáhlé oblasti, jako například vysychající Aralské moře. Ubývání zdrojů tak dále zvyšovalo náklady na veškerou ekonomickou činnost.⁷

Za krizí ve společnosti stály především silný alkoholismus a všudypřítomná korupce. Ta sahala až do nejvyšších kruhů nomenklatury. Korupce státního aparátu se

---

⁵ VYKOUKAL, Jiří - LITERA, Bohuslav - TEJCHMAN, Miroslav, *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*, Praha 2000, s. 477—482.

⁶ VYKOUKAL - LITERA - TEJCHMAN, s. 482—483.

⁷ MALIA, s. 365—366.

stala v tomto období závažným problémem v důsledku politiky stabilizace kádru, která byla výsledkem dlouhodobého vývoje strany jako instituce. Stejně příčiny stály u zrodu nového jevu tzv. *gerontokracie* (vláda starých), která byla viditelná na každé úrovni sovětského vedení.⁸

Na začátku osmdesátých let byl už Brežněv těžce nemocen a dne 10. listopadu 1982 zemřel. Vyvstala tak otázka, kdo se stane jeho nástupcem. Novým vůdcem KSSS i Sovětského svazu se nakonec stal o dva dny později předseda KGB Jurij Vladimirovič Andropov.

2.2 Intermezzo Andropova a Černěnka

Jurij Vladimirovič Andropov (1914-1984) se narodil v roce 1914 jako syn železničního dělníka u Stavropolu. Ve čtrnácti letech osiřel a začal pracovat nejprve jako pomocník promítače, později jako pomocná síla na telegrafu a říční lodník. Svoji kariéru začal koncem třicátých let v komsomolu a za války působil v Karelofinské republice. Výrazněji na sebe upozornil jako velvyslanec v Maďarsku v době povstání v roce 1956. Později zastával funkci vedoucího oddělení ÚV KSSS pro styk s komunistickými stranami bloku. V roce 1967 převzal klíčové vedení KGB, ve kterém setrval až do roku 1982. Za tu dobu pak dokázal z této organizace vytvořit jeden z nejmocnějších nástrojů režimu. Mezi její pravomoci patřila hlavně kontrašpionáž nebo vnější rozvědka.⁹

Díky dlouholetému postavení v čele KGB byl Andropov jedním z mála lidí, kteří dostávali reálné informace o situaci ve státě i ve světě. Dobře tedy věděl o problémech, se kterými se země potýkala, jako byly vyhýbání se práci, alkoholismus, černý trh a korupce. Snažil se proto alespoň mírně podporovat vědeckotechnický pokrok a mobilizovat společnost k všeobecné disciplíně, především v zaměstnání. Jeho představa reformy však spočívala ve zlepšení systému bez změny jeho podstaty. Příslušníci milice kontrolovali domnělé nepracující a hlásili je jejich zaměstnavatelům. Tato kampaň však jen rozhořčila veřejnost a ke zlepšení produktivity přispěla jen nepa-

---

⁸ Tamtéž, s. 371.

⁹ ZUBOV, s. 468—470.

trně. Podobným nezdarem pak skončily i pokusy o boj proti alkoholismu nebo plánované změny v oblasti podnikového řízení.¹⁰

Úspěch slavil alespoň v kádrové politice. Za patnáct měsíců, které strávil v úřadě, vyměnil pětinu všech oblastních a krajských tajemníků komunistické strany, pětinu všech ministrů a plnou třetinu vedoucích oddělení v samotném ÚV KSSS. Do Politbyra i sekretariátu ÚV pak dosadil nové lidi, mezi kterými vynikali například Michail Sergejevič Gorbačov, Jegor Kuzmič Ligačov nebo Nikolaj Ivanovič Ryžkov.

Tyto reformní náznaky však již nestihl dotáhnout do konce, neboť 9. února 1984 podlehl svým zdravotním problémům a zemřel. Ačkoliv sám doporučil, aby jeho funkci převzal mladší M. Gorbačov, zvolilo staré brežněvovské Politbyro následujícího dne generálním tajemníkem třiasedmdesátiletého Konstantina Ustinoviče Černěnka a vláda starých mužů tak pokračovala dál.¹¹

Konstantin Ustinovič Černěnko (1911-1985) pocházel z ruské rolnické rodiny v Krasnojarském kraji. Do strany vstoupil v roce 1931, kde pracoval nejprve v orgánech komunistické propagandy, kde pomalu stoupal v méně významných funkcích. Vlivnějšího postu dosáhl teprve ve svých sedmatřiceti letech, kdy se stal vedoucím oddělení na ÚV strany v Moldavsku. Zde se seznámil s Brežněvem, který byl tehdy prvním tajemníkem této republiky. Od té doby ho doprovázel a v roce 1965 se stal šéfem jeho kanceláře. Jeho zvolení znamenalo de facto návrat do dob před Andropovem. Bylo zcela zřejmé, že politická elita dala přednost vlastním zájmům před zájmy své země.¹²

Černěnko měl nedostatečné vzdělání i nadání, což bylo dobře známé. Byl zcela prostřední nevýznamnou osobností, a navíc byl těžce nemocen. Není divu, že doba jeho vlády, která trvala pouhých třináct měsíců, byla dobou apatie a smutného očekávání. Silně se však hlásil k Brežněvovu odkazu, a proto nebylo překvapením, že vysoká nomenklatura zvolila právě jeho do nejvyšší funkce. Nový nepřiliš schopný vůdce tak poskytoval velký prostor pro své nejbližší okolí. Čekalo se od něj, že bude garantem stabi-

---

¹⁰ VYKOUKAL - LITERA - TEJCHMAN, s. 522—525.

¹¹ ŠVANKMAJER – VEBER – SLÁDEK – MOULIS, s. 390—391.

¹² ZUBOV, s. 472—473.

lity starého systému a nebude podporovat změny. Jeho neformálním zástupcem se stal M. Gorbačov, který za něj řídil Politbyro v jeho časté nepřítomnosti. Mladší politikové v této době tak hráli v pozadí reálně stále větší roli, sám Černěnko se však obklopil starou gardou.¹³

Ve vnitřní politice se Černěnko místo důrazu na pořádek a disciplínu, soustředil na nový způsob sociálního myšlení, které mělo znamenat systematicky organizovaná vystoupení stranických a vládních činitelů. Zrušil tak tresty, které čekaly funkcionáře obviněných z finančních manipulací, a to proto, že patřili k nomenklatuře. Korupce tak opět vzrostla a hospodářský pokles pokračoval. Samotný Černěnko si však problémy příliš nepřipouštěl a v létě 1984 si vzal dokonce dvouměsíční dovolenou, po které docházel do Kremlu už jen velmi zřídka.

Na počátku zimy téhož roku se pak jeho zdravotní stav prudce zhoršil a 24. února 1985 se naposledy objevil na televizní obrazovce, kde již bylo očividné, že sotva dokázal stát na vlastních nohou. 10. března 1985 zemřel a teprve s ním definitivně skončila i Brežněvova éra.¹⁴

---

¹³ VEBER, Václav, *Komunistický experiment v Rusku 1917-1991*, Praha 2001, s. 167—170.

¹⁴ ŠVANKMAJER – VEBER – SLÁDEK – MOULIS, s. 392—393.

3 Osobnost M. S. Gorbačova

3.1 Mládí a politický vzestup

O den později 11. března 1985 se o Černěnkově smrti dozvěděl i zbytek světa. Ten samý den se pak konalo mimořádné plénum ÚV KSSS, které za nového generálního tajemníka zvolilo nejmladšího člena Politbyra, čtyřiapadesátiletého Michaila Sergejeviče Gorbačova, který stál u zrodu mnoha změn a jehož pokusy demokratizovat sovětský systém vedly nakonec k dříve nepředstavitelnému zániku samotného SSSR. Je proto vhodné nejprve o něco více přiblížit osobnost a život tohoto muže.¹⁵

Jeho cesta na vrchol moci představovala klasickou dráhu úspěšného sovětského funkcionáře, jen byla o trochu rychlejší. Narodil se v roce 1931 v době kolektivizace a hladomoru v bohatém obilném Stavropolském kraji ve vesnici Privolnoje na severním Kavkazu. Oba jeho dědové byli rozkulačeni, ale jeho otec přesto vstoupil do strany i Rudé armády a stal se vzorným kolchozníkem. Sám Gorbačov absolvoval jako první v rodině střední školu. Nastoupil do práce ve strojně traktorové stanici a vedl místní organizaci Komsomolu. V této funkci se stal v osmnácti letech kandidátem strany a potom se mu dostalo vzácného privilegia, když ho přijali na Moskevskou státní univerzitu M. V. Lomonosova, kde studoval práva, obor který se tehdy hodil pouze pro dráhu ve straně či státním aparátu. Zde také potkal svou budoucí ženu Raisu Maximovnu Titarenkovou. Po ukončení studií se vrátil do rodného Stavropolu, kde se propracoval až na vrchol místního komsomolského aparátu. Po svém příchodu rychle postoupil na funkci prvního tajemníka Komsomolu, poté prvního tajemníka města a roku 1970, kdy mu bylo teprve třicet devět let, až na post prvního tajemníka oblasti.

Jednou z příčin tohoto strmého vzestupu bylo, že ho podporovali mocní lidé, jako byl například Fjodor Davydovič Kulakov, který byl tehdejším prvním tajemníkem ve Stavropolu. Stal se také vedoucím zemědělského oddělení ÚV a členem Politbyra. Pod jeho ochranou získal Gorbačov praktické zkušenosti a celostátní uznání za svou činnost

---

¹⁵ ZUBOV, s. 475.

v zemědělství. Mimo jiné se právě ve stavropolské oblasti nacházelo letoviště, kam dojížděli vysocí činitelé z Moskvy na zotavenou, a místní první tajemník se tak musel přirozeně zajímat o jejich potřeby. Takto se Gorbačov seznámil nejen s Alexejem Nikolajevičem Kosyginem, ale také s Andropovem a bývalým prvním tajemníkem Stavropolu Michaiilem Andrejevičem Suslovem. Po Kulakově smrti v roce 1978 byl jmenován do jeho funkce v ÚV. O rok později pak postoupil na post kandidáta Politbyra a poté se stal jeho řádným členem. Šlo skutečně o neobvyklý vzestup. Ve věku devětačtyřiceti let byl nejmladším mužem v Politbyru, a tak se o něm dalo uvažovat jako o případném iniciátorovi reformních tendencí ve straně.¹⁶

3.2 Gorbačov generálním tajemníkem a situace SSSR v 80. letech

Gorbačovovo zvolení do funkce generálního tajemníka SSSR 11. března 1985 nebylo zdaleka jasnou záležitostí. Patřil sice mezi členy, které Andropov v rámci své kádrové politiky mladších členů upřednostňoval, přesto ho stará garda moc nepodporovala. Jedním z jeho největších protivníků byl kandidát brežněvovské generace dvaasedmdesátiletý Viktor Vasiljevič Grišin a jeho příznivci. Těm na Gorbačovovi vadilo zejména to, že nevěděli, co od něho mohou skutečně očekávat a pochybovali i o jeho zkušenostech a schopnostech v zahraniční politice.¹⁷ Při hlasování čtyři členové Politbyra zvedli ruku pro Gorbačova, čtyři pro Grišina a jeden člen se zdržel hlasování. Kdo se stane generálním tajemníkem, rozhodl nakonec svým hlasem ministr zahraničí Andrej Andrejevič Gromyko, jenž hlasoval pro Gorbačova.

Pro své reformní úsilí však Gorbačov potřeboval spolupracovníky a větší podporu uvnitř KSSS. Začal proto s kádrovými změnami. Měsíc po převzetí funkce jmenoval nové členy Politbyra: Jegora Kuzmiče Ligačova a Vikora Michajloviče Čebrikova. Poté jmenoval ministrem zahraničních věcí prvního tajemníka KS Gruzie Eduarda Amvroševiče Ševardnadzeho a předsedou vlády se stal po Nikolaji Alexandroviči Tichonovi Nikolaj Ivanovič Ryžkov. Sám Andrej Gromyko byl přesunut do prestižní funkce před-

---

¹⁶ MALIA, s. 412—413.

¹⁷ DODER, Dusko - BRANSON, Louise, *Gorbachev: Heretic in the Kremlin*, New York 1990, s. 64.

sedy Prezidia Nejvyššího sovětu SSSR, avšak již bez faktického vlivu. Změny nastaly i v oddělení propagandy ÚV KSSS, které začal řídit Alexandr Nikolajevič Jakovlev. Tajemníkem moskevského městského výboru strany se stal Boris Nikolajevič Jelcin. Za prvního půldruhého roku tak Gorbačov u moci vyměnil 70 % členů Politbyra, 60 % krajských tajemníků strany a 40 % členů ÚV.¹⁸

Pouze kádrová obměna však nestačila, neboť problémy země byly již v 80. letech natolik závažné, že bylo zapotřebí mnohem hlubších změn. Tuto skutečnost si uvědomoval i sám Gorbačov. Potvrzuje to i ve své knize: „*V druhé polovině sedmdesátých let došlo k něčemu, co je na první pohled těžko vysvětlitelné. Naše země začala ztrácet tempo svého rozvoje, narůstaly poruchy v hospodářství, rychle se hromadily a vyostřovaly obtíže a množily se neřešené problémy. Ve společenském životě se objevily, jak my tomu říkáme, stagnační a jiné jevy, které jsou socialismu cizí. Formuloval se jakýsi brzdící mechanismus sociálně ekonomického rozvoje.*“¹⁹

Zmíněný brzdící mechanismus, který sílil v ideologické oblasti, podle Gorbačova způsobil, že jakékoliv pokusy analyzovat příčiny ekonomických problémů narážely na silný odpor. Chyby se přehlížely a zůstaly ve stínu propagandy úspěchů. Je zřejmé, že Gorbačov kritizoval Brežněvovu éru vlády, nikdy však jeho jméno nezmínil. Sám vybízel k návratu k Leninovým idejím a zejména Leninovou politikou byly inspirovány jeho hospodářské reformy.²⁰

Sovětský svaz se tak od přelomu 70. a 80. let nacházel ve stádiu systémové krize. Ekonomicky stagnoval a rychle zaostával za vyspělými zeměmi. Nízké výkony ekonomiky pak nejenže nekryly požadavky obyvatelstva, ale už neposkytovaly stabilnější základnu pro financování sociální sféry, zdravotnictví, školství, atd. To se projevilo v poklesu životní úrovně, zhoršování zdravotního stavu lidí a ve zkracující se délce života. Moc byla reálně v rukách byrokratických aparátů, rozdělených na všech úrovních

---

¹⁸ ZUBOV, s. 477.

¹⁹ GORBAČOV, Michail, Sergejevič, *Přestavba a nové myšlení pro naši zemi a pro celý svět*, Praha 1987, s. 14.

²⁰ Tamtéž, s. 17, 20.

na soupeřící kliky. Rychle se šířila korupce, alkoholismus, drogy a další nežádoucí jevy. Celá země byla ve stavu, strnulosti a apatie.²¹

3.3 Počátky perestrojky

Kritický stav země si sice Gorbačov uvědomoval, ale zpočátku nebylo zcela jasné, jaký reformní program chtěl uplatňovat. Za určité vodítko k jeho úmyslům lze považovat projev z 10. prosince 1984, kde přednesl všechny koncepty, které byly klíčové pro první léta perestrojky.²² Hovořil zde o peněžně zbožných vztazích a nutnosti naslouchat vážným doporučením, které pocházely z vědeckých kruhů. V projevu také vyjádřil neshlas s hluboce zakořeněným politickým konzervatismem.²³ Konstatoval rovněž prudký pokles hospodářství, který ohrožoval velmocenské postavení SSSR. Jako řešení zde nabízel intenzifikaci hospodářství, zvýšení produktivity práce, urychlení socioekonomického vývoje a decentralizaci ekonomického řízení.²⁴

Gorbačov zde prohlašoval, že pouze intenzivní vysoce rozvinutá ekonomika může zaručit upevnění pozice SSSR na mezinárodní scéně.²⁵ Prosazoval především větší míru samosprávy na různých úrovních sovětského politického systému, znovuoobnovení nezávislé iniciativy v systému a začlenění základních zákonitostí trhu do sovětské ekonomiky.²⁶ Bylo to vůbec poprvé, kdy Gorbačov použil termíny *perestrojka* (přestavba) a *uskorenije* (urychlení).

Pro lepší pochopení posloupnosti Gorbačovových reformních kroků je vhodné rozdělit je do několika částí. V literatuře věnující se perestrojce se objevuje řada variant

---

²¹ VYKOUKAL - LITERA – TEJCHMAN, s. 649.

²² BROWN, Archie, *The Gorbachev Factor*, Oxford 1996, s. 79.

²³ BROWN, Archie., *Seven Years that Changed the World: Perestroika in Perspective*, Oxford 2007, s. 61.

²⁴ MALIA, s. 414.

²⁵ ŠVANKMAJER – VEBER – SLÁDEK – MOULIS, s. 464.

²⁶ BROWN, *The Gorbachev*, s. 80—81.

časového dělení této reformy. Jako nejpříhodnější jsem shledala typologii britského historika a politologa Richarda Sakwy:²⁷

- 1) Fáze urychlení od roku 1985 do 1986 – v té se Gorbačov zaměřoval především na zlepšení sovětské ekonomiky.
- 2) Fáze glasnosti a demokratizace od ledna 1987 do června 1988. V této fázi se Gorbačov snažil o nezvratnost změn, které začal v první fázi. Usiloval zejména o regeneraci sovětského politického systému a využití jeho skrytého potenciálu.
- 3) Fáze od konání 19. celosvazové konference 28. června 1988 do roku 1990 - tato fáze se vyznačovala snahou transformovat politický systém do podoby demokracie.
- 4) Fáze přechodu od stranické k prezidentské perestrojce - v této fázi došlo také ke zrušení článku 6 sovětské ústavy, který zajišťoval KSS monopol ve vykonávání politické moci.
- 5) Fáze od března 1990 - tzv. období přechodu.

---

²⁷ SAKWA, Richard., *Russian Politics and Society*, London 1993, s. 3—4.

4 První fáze perestrojky – urychlení

Prakticky ihned po svém zvolení Gorbačov pokračoval v Andropovem započatých personálních změnách ve straně a protikorupční kampani. Zároveň však rozvinul i nový široký koncept institucionální reformy, která znamenala zrod zcela nového způsobu řízení společnosti.²⁸ Gorbačov ale zpočátku pevně věřil v přednosti socialismu, a tak požadoval pouze reformní opatření, která by socialismus pomohla znovu oživit.²⁹ Neměl tedy v úmyslu stávající systém revolučně změnit, ale pouze ho přetvořit tak, aby mohl fungovat. Gorbačov zastával politiku evolučních změn a zdokonalování stávajícího systému. V první fázi přestavby tedy nehovořil o zásadní změně systému. V tomto období se také často používal pojem *uskorenije*, neboli urychlení. *Uskorenije*, které bylo záležitostí pouze prvních let reform, znamenalo hlavně urychlení ekonomického růstu. Tento koncept zmizel do roku 1988, kdy se reformní procesy posunuly nad rámec všeho, co bylo doposud aplikováno na SSSR.³⁰

V této fázi Gorbačov pojímal perestrojku jako dlouholetý především ekonomický program, jehož výsledkem měla být modernizace ekonomiky a sociální spravedlnost ve společnosti.³¹ Od snahy oživit ekonomiku přes vyvrcholení tohoto pokusu v průběhu prvního období docházelo k postupnému kladení důrazu na reformu politickou.³² Gorbačov nemohl ihned zahájit radikální politickou reformu. Měl sice velkou podporu veřejnosti, avšak ve vedoucích orgánech neměl potřebnou většinu, která by ho podpořila. Proto prvním z jeho kroků byla masivní personální obměna, která byla popsána v předešlé kapitole.

---

²⁸ AMMANN, Ronald, *Soviet Politics in the Gorbachev Era: The End of Hesitant Modernization*. In: *British Journal of Political Science* 20, 1990, 3, s. 289—310.

²⁹ DURMAN, Karel., *Útěk od praporů. Kreml a krize impéria 1964-1991*, Praha 1998, s. 299.

³⁰ BROWN, *The Gorbachev*, s. 122.

³¹ COOK, J., Linda, *Brezhnev's 'Social Contract' and Gorbachev's Reforms*. In: *Soviet Studies*, 44, 1992, 1, s. 37—56.

³² BROWN, *The Gorbachev*, s. 161.

4.1 Ekonomické reformy

Vzhledem k již popsané situaci v SSSR - bylo pochopitelné, že právě ekonomické oživení bylo prioritou číslo jedna. Toho chtěl Gorbačov mimo jiné dosáhnout zavedením tzv. *chozrasčotu* (v centrálně řízeném hospodářství metoda plánovitého vedení podniku, plná ekonomická autonomie), který tvořily opatření jako decentralizace, poskytnutí hmotných stimulů k povzbuzení iniciativy na úrovni podniků i jednotlivců a snaha přiblížit se reálným cenám.³³ Sám Gorbačov byl často kritizován, že zavádí kapitalistické reformy. S tím však zásadně nesouhlasil, jak dokázal ve své knize: „*Chceme socialismus upevňovat, nikoliv jej nahrazovat jiným zřízením. Jsme přesvědčeni, že budou-li, jak náleží, využít potenciál socialismu, budou-li se respektovat jeho hlavní zásady a budou-li využity přednosti plánovitého hospodářství, je socialismus schopen dokázat mnohem více než kapitalismus.*“³⁴

Na tom, jak reformní opatření převést do reálné praxe a dlouhodobého programu, pracovali Gorbačovovi poradci. Podle nich však měl být program připraven až v letech 1987 a 1988. Gorbačov se proto rozhodl, že prozatím pozvedne sovětskou ekonomiku pomocí tohoto urychlení.³⁵ Toho chtěl dosáhnout zdvojnásobením investic, zdokonalením metod plánování a mobilizací pracovní síly. Cílem urychlení bylo do šesti až sedmi let vyrovnat světový standard ve všech typech strojírenské výroby. Tato situace ale nenastala a došlo spíše k opaku. Příliv investičních prostředků vyústil v tradiční expanzi do šířky. To znamenalo, že se vyrábělo více oceli, více zastaralých strojů a prodlužoval se řetěz nedokončených projektů.³⁶

---

³³ MALIA, s. 420.

³⁴ GORBAČOV, s. 74.

³⁵ MALIA, s. 419.

³⁶ DURMAN, s. 304.

4.2 Protialkoholní kampaň

Dalším reformním krokem, pro který se Gorbačov rozhodl, byla protialkoholní kampaň. Ta se stala jednou z nejkritizovanějších v sovětské historii, zejména proto, že měla výrazný dopad na běžný život sovětských občanů. Reforma zaváděla přísný systém trestů proti lidem užívající alkohol v zaměstnání. Alkohol se také stával hůře dostupným a dražším. Obchody s alkoholem otevíraly až ve dvě hodiny odpoledne a restaurace směly prodávat alkohol až ve večerních hodinách.³⁷ Celá tato akce měla za následek rapidní nárůst domácí výroby alkoholu, a kvůli tomuto fenoménu byl cukr na přiděl.³⁸

4.3 Omezení vojenského průmyslu

Nedostatkovým zbožím v této době v Sovětském svazu nebyl jen cukr, ale i mnoho dalších produktů, zejména spotřební zboží. Tento problém se Gorbačov rozhodl řešit tzv. *konversijou*. Ta spočívala v konverzi vojensko-průmyslového komplexu do ostatních oblastí hospodářství a lidé si od ní mnoho slibovali. Měla nabízet rychlé a snadné vyřešení hlubokých hospodářských problémů. Ani tento typ reformy se však Gorbačovovi příliš nezdařil. Došlo tak k paradoxu, kdy představitelé SSSR vyhlášovali decentralizaci sovětského hospodářství a samostatnost podniků, ale odvětví vojenského průmyslu bylo pod dohledem centra. Podnikům bylo mu nařizováno vyrábět spotřební zboží bez ohledu na to, zda bylo k dispozici dostatečné množství peněz či surovin. Takto vyrobené zboží ve vojenských továrnách bylo několikanásobně dražší, než zboží konkurence, a proto musel zakročit stát, aby podobné podniky finančně podpořil. To samozřejmě vedlo k dalším finančním ztrátám.³⁹

Někteří autoři označují rané období perestrojky také jako tzv. růžové období. V něm byla společnost potěšena změnou ve vedení SSSR. Dokázala proto prozatím

---

³⁷ DODER - BRANSON, s. 86.

³⁸ MALIA, s. 422.

³⁹ GALEOTTI, Mark., *Čas úzkosti. Bezpečnost a politika v sovětském a postsovětském Rusku*, Praha 1998, s. 111—113.

svému vedení některé chyby tolerovat.⁴⁰ Přesto však právě ztráta financí z prodeje alkoholu, které byly potřebné k urychlení ekonomiky, přispěla ke zvyšujícímu státnímu dluhu.⁴¹

Celé toto růžové období mezi lety 1985 až 1986 lze také nazvat obdobím přípravy podmínek pro reformy.⁴² Gorbačov začal s menšími reformami, které nebyly nakonec úplně povedené. Na druhou stranu ale ne všechny negativní důsledky byly zřejmé již v tuto dobu. Celkově lze první roky Gorbačova ve vedení země považovat za politicky úspěšné, protože veřejnost byla stále spokojena s tím, jak zamýšlel změnit situaci v domácí i zahraniční politice.⁴³ V první polovině roku 1986 byl dokonce patrný mírný nárůst v průmyslové výrobě, kde došlo k navýšení o 5,6 %. Také produktivita práce vzrostla, a to o 5,2 %, což se projevilo i na zlepšení situace v zemědělství.⁴⁴ To byl však jen malý a dočasný úspěch, který na faktu, že sovětská ekonomika nadále stagnovala, nic neměnil. Gorbačov ale neváhal a již na sedmnáctém sjezdu KSSS představil další vize své perestrojky. Tam byl ale tento jeho návrh ignorován stranickým aparátem. To ho pravděpodobně definitivně přesvědčilo o realizaci druhé fáze perestrojky, tedy *glasnosti*.

---

⁴⁰ DURMAN, s. 303.

⁴¹ MALIA, s. 423.

⁴² DURMAN, s. 302.

⁴³ DODER - BRANSON, s. 115.

⁴⁴ VYKOUKAL - LITERA – TEJCHMAN, s. 650.

5 Druhá fáze perestrojky - demokratizace a glasnost'

V druhé fázi perestrojky se staly klíčovými slovy *glasnost'* a demokratizace. Pojem *glasnost'* se dá přeložit jako otevřenost. Ta se stala programem, o kterém se Gorbačov zmiňoval již při svém projevu v prosinci 1984. Tehdy se dožadoval otevřenosti v přístupu k problémům, které zatěžovaly sovětský systém.⁴⁵ V této fázi se ale *glasnost'* stala jeho prioritou. Zejména proto, aby podněcovala veřejnou kritiku, která by donutila konzervativce a ztuhlý stranický aparát k podpoře reforem. Gorbačov se rozhodl, že perestrojku, tedy revoluci, která začala shora, podpoří *glasností*, revolucí zdola. Jak zmiňuje ve své knize: „*Přestavba by neměla naději na úspěch, kdyby v ní nesplynuly a nespojily se iniciativa shora a široké masové hnutí.*“⁴⁶ Byl přesvědčen o tom, že jediná možná cesta k národu, obnovení jeho zájmu o veřejný život a vyvedení z apatie, vedla skrze média. Proto tato reforma zahrnovala i další vlnu personálních změn, které se tentokrát týkaly především jmenování nových liberálních redaktorů do čela významných moskevských časopisů a novin.⁴⁷

5.1 Plenární zasedání ÚV KSSS z ledna 1987

Zlomovou událostí se v této fázi stalo lednové plénum ÚV roku 1987, které znamenalo krok k demokratizaci. Plénum se konalo od 27. ledna do 28. ledna 1987 a týkalo se zejména rozšíření politické reformy. Během prvních dvou let perestrojky (přibližně v letech 1985 až 1987) se ukázalo, že politika pouhých dílčích reforem nic nevyřešila. Gorbačov a jeho spolupracovníci si uvědomovali, že k dosažení efektivních ekonomických změn bylo nutné zasáhnout do celé struktury hospodářsko-politického

---

⁴⁵ MALIA, s. 414.

⁴⁶ GORBAČOV, s. 48.

⁴⁷ MALIA, s. 424.

systemu.⁴⁸ Gorbačov tak zesílil svůj útok proti korupci a kádrové politice. Začal dokonce naléhat na svobodnou volbu stranických postů a kritizoval Stalina.⁴⁹

Gorbačov zde také projevil skeptický vztah k doposud používanému konceptu rozvinutého socialismu. Odsunul tak nepřímou na věčnost časový úsek, ve kterém mělo být dosaženo komunismu, a tak pozměnil dosavadní chápání socialismu.⁵⁰ Zmínil se rovněž o tom, že sovětské politické myšlení se zastavilo na úrovni třicátých či čtyřicátých let a autoritativní rozhodnutí byla brána jako nezpochybnitelné pravdy.⁵¹ Zdůraznil zde i nutnost zásadních změn a připojení KSSS k reformnímu proudu. Hlavním bodem jeho projevu byla již zcela otevřená podpora glasnosti, demokracie a právního státu.⁵², které označil za nezcizitelné aspekty perestrojky.⁵³

Asi nejdůležitější z hlediska přestavby vnitropolitického upřádání země bylo tvrzení o nutnosti reformy strany jakožto nezbytné podmínky pro efektivní chod perestrojky. Vůbec poprvé padl návrh, aby členové předních stranických organizací byli voleni tajným hlasováním příslušnou úrovní výboru strany.⁵⁴ Od ledna 1987 tak lze hovořit o počátku intenzivní práce na komplexní společensko-politické reformě, ke které došlo do jisté míry z důvodu neúspěchu předchozího přístupu urychlení.⁵⁵ Zde navrhovaný soubor řešení - byl nakonec i přes velké pochyby většiny členů ÚV KSSS přijat.⁵⁶ Lednové plénum tak přispělo k demokratizaci volebního systému.⁵⁷

---

⁴⁸ KOTYK, Václav, *Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku*, Praha 2009, s. 210.

⁴⁹ MURRAY, Donald, *Demokracie despotů*, Praha 1997, s. 30—31.

⁵⁰ GOODING, John, *Gorbachev and Democracy*. In: *Soviet Studies* 42, 1990, 2, s. 195—231.

⁵¹ BROWN, *The Gorbachev*, s. 166.

⁵² MOULIS, Vladislav - VALENTA, Jaroslav - VYKOUKAL, Jiří, P., *Vznik, krize a rozpad sovětského bloku v Evropě 1944-1989*, Ostrava 1991, s. 206.

⁵³ SAKWA, s. 10.

⁵⁴ ROBINSON, Neil., *Gorbachev and the Place of the Party in Soviet Reform, 1985-91*. In: *Soviet Studies* 44, 1992, 3, s. 423—443.

⁵⁵ MOULIS - VALENTA - VYKOUKAL, s. 206.

⁵⁶ SAKWA, s. 10.

⁵⁷ GOODING, s. 207.

5.2 Rozštěpení ve straně i ve společnosti

Z hlediska obnovení zájmu o veřejné dění splnila glasnost také díky uvolňování cenzury svůj úkol. Přesto však způsobila rozkol jak ve straně, tak i ve společnosti. Glasnost totiž pozměnila životy mnoha lidí, kteří věřili, že je strana neomylná. Pro mnohé znamenala demokratizace obtížný zvrát v lidských myslích a přiznání si jakéhosi omylu.⁵⁸

Názorový střet probíhal také i uvnitř KSSS. V průběhu roku 1987 se ve vnitropolitickém uspořádání SSSR ustálilo základní složení politických sil. V rámci KSSS se vytvořily tři hlavní myšlenkové proudy. Prvním byl střední proud reprezentovaný Michailem Gorbačovem, Nikolajem Ryžkovem a Eduardem Ševardnadzem. Dále zde existoval proud tzv. radiálních demokratů – vedený Borisem Jelcinem a Andrejem Sacharovem. A nakonec proud konzervativních komunistů vedených Jegorem Ligačovem.⁵⁹

Demokratické křídlo v čele s Jelcinem nebylo spokojeno se situací uvnitř Politbyra, - jež byla podle nich v rozporu s tím, co Gorbačov prohlašoval o perestrojce ve svých projevech. Jelcin požadoval větší obměnu starých kádrů v Politbyru za mladší a aktivní lidi, u kterých se domníval, že významným způsobem napomohou k urychlení přestavby.⁶⁰ Dále kritizoval Ligačova, který byl podle něho zodpovědný za nedostatečně rychlý průběh perestrojky a demokratizace. Proto požadoval výměnu na jeho postu.⁶¹ Kvůli své nespokojenosti se Jelcin rozhodl napsat generálnímu tajemníkovi dopis, ve kterém mu sdělil svůj názor na tehdejší situaci. Na konci dopisu Jelcin požádal o uvolnění z funkce prvního tajemníka moskevského městského výboru KSSS a kandidáta Politbyra ÚV KSSS. Tento dopis poslal Gorbačovovi, jenž tehdy trávil dovolenou v Picundě. Po dvou týdnech se pak Jelcin rozhodl vystoupit na zasedání ÚV KSSS, kde

---

⁵⁸ DODER - BRANSON, s. 147.

⁵⁹ MOULIS – VALENTA - VYKOUKAL, s. 207.

⁶⁰ JELCIN, Boris, *Proti srsti*, Praha 1991, s. 16.

⁶¹ DODER - BRANSON, s. 322.

oznámil svou rezignaci. Gorbačov byl tímto Jelcinovým krokem rozhořčen, protože s ním chtěl celou záležitost ještě projednat.⁶²

Odstoupením Jelcina pozice konzervativců ve straně lehce posílila. Jejich požadavky se částečně promítly i do dopisu konzervativní komunistky Niny Andrejevové, která sepsala v březnu 1988 dopis s názvem *Nemohu se zříci zásad*, který byl následně otisknut v deníku *Sovetskaja Rossija*. Ten se stal v podstatě manifestem konzervativního proudu.⁶³ Autorka v manifestu dogmaticky hodnotila sovětskou minulost, zejména stalinismus.⁶⁴ Odsuzovala v něm glasnost' a perestrojku za destabilizující dopad na sovětskou ekonomiku a společnost. V důsledku otisknutí tohoto „manifestu proti perestrojce“ tak Gorbačov definitivně přenesl odpovědnost za dohled nad tiskem z konzervativního Ligačova na proreformního Jakovleva.⁶⁵

Dalším důsledkem tohoto článku bylo, že Gorbačov na začátku dubna 1988 vystoupil před Politbyrem, protože byl přesvědčen, že nemůže pokračovat bez jeho souhlasu. Zmínil se o signálech, které narušovaly samotný průběh perestrojky a nechal jednat o podpoře své politiky. Jeho politická kariéra tak ocitla na hraně. Konzervativci však věděli, že SSSR dosáhl takového bodu přeměny, že už nebylo cesty zpět. Politbyro tak nakonec potvrdilo Gorbačovovu pozici a uskutečňování jeho reforem.⁶⁶

---

⁶² JELCIN, s. 14—17.

⁶³ BROWN, *Seven Years*, s. 197.

⁶⁴ SAKWA, s. 119.

⁶⁵ BROWN, *The Gorbachev*, s. 175.

⁶⁶ DODER - BRANSON, s. 310.

5.3 Glasnost'

Glasnost' poskytla prostor veřejné kritice, která se brzy přestala omezovat na bývalé sovětské vůdce a jejich chyby, ale začala se stále častěji týkat i základních prvků komunistické ideologie.⁶⁷ Diskuse se už netýkala pouze stalinismu, ale vedla ke kompromitaci tehdejší společenské a mocenské soustavy. Díky tomu ztrácela strana a s ní i celý režim postupně legitimitu před vlastním obyvatelstvem, což posílilo požadavky na nový politický řád a přispělo ke konci fungování SSSR. Do popředí se také nevyhnutelně dostávala problematika celkové politické i státoprávní reformy, požadavky na sovětský parlamentarismus, právní stát, federalismus i suverenitu jednotlivých svazových republik.⁶⁸ Také díky glasnosti byl prohlubován kladný vztah společnosti k vládě a tím i podpoře Gorbačovových reforem. Brzy se však ukázalo, že veřejnost se s formou těchto reforem nespokojila a její podpora byla jen prozatímní. Dočasný efekt glasnosti se tedy nakonec obrátil proti jeho tvůrci a přispěl tak k jeho politickému konci.⁶⁹

---

⁶⁷ HOLMES, Leslie., *Perestroika.: A Reassessment*. In: *Europa-Asia Studies* 65, 2013, 2, s. 186—197.

⁶⁸ REIMAN, Michal., *Lenin, Stalin, Gorbačov, Kontinuita a zlomy v sovětských dějinách*, Havlíčkův Brod 1991, s. 186—197.

⁶⁹ FISH, STEVEN, M., *The Hazards of Half-measures: Perestroika and the Failure of Post-Soviet Democratization*. In: *Demokratizatsiya* 13, 2005, 2, s. 241—253.

6 Třetí fáze perestrojky – přeměna politického systému

Celá tato fáze se nesla v duchu zavádění zcela nových politických institucí a posilování politického pluralismu.⁷⁰ Docházelo k přenášení pravomocí orgánů stranických na orgány státní.⁷¹ Princip kolektivního vůdcovství byl postupně nahrazován vůdcovstvím založeným na osobě prezidenta.

6.1 Devatenáctá všesvazová konference

Průlomem v tomto období se stala devatenáctá všesvazová konference KSSS, která probíhala od 28. června do 1. července 1988. Ta poskytla Gorbačovovi ideální možnost k radikalizaci svých reforem.

Klíčovým bodem konference se stal koncept právního státu a požadavek na to, aby skutečně všechny instituce byly podřízeny vládě práva.⁷² Právní stát byl definován v rezoluci *O právní formě*, která garantovala ochranu jednotlivce, politické, ekonomické i sociální práva a svobodu sovětských občanů. Jedinec se tak stal základní jednotkou ve společnosti. Úředníci ani KSSS již nestáli nad zákony. Role strany tak byla redukována, ale článek 6 sovětské ústavy z roku 1977 o její vedoucí úloze platil stále.⁷³ Velice důležitým krokem, který zde byl učiněn, bylo přesné ustanovení podoby nového parlamentu Sjezdu lidových poslanců. Ten se měl stát voleným legislativním orgánem s reálnými pravomocemi.⁷⁴ Měl zasedat několikrát ročně a měl být volen každých pět let.⁷⁵ Funkce,

---

⁷⁰ BROWN, *The Gorbachev*, s. 186.

⁷¹ SAKWA, s. 162—163.

⁷² BROWN, *The Gorbachev*, s. 176.

⁷³ SAKWA, s. 128.

⁷⁴ BROWN, *Seven Years*, s. 202.

⁷⁵ REMINGTON, Thomas, *A Socialist Pluralism of Opinions: Glasnost and Policy-Making under Gorbachev*. In: *Russian Review* 48, 1989, 3, s. 271—304.

kteřé do té doby vykonávala KSSS, se tak přesunuly na státní a vládní orgány. Tento Sjezd měl dále jmenovat předsedu Prezidia Nejvyššího sovětu, který byl de facto hlavou státu.⁷⁶

Zásadní v celém procesu přeměny sovětského politického systému bylo zavedení soutěživých voleb do Sjezdu lidových poslanců, což bylo nově zahrnuto i do sovětské ústavy. V té bylo uvedeno, že příprava voleb je otevřená, veřejná a je možné přesvědčovat potencionální voliče hlasovat pro kandidáta nebo proti němu na schůzích nebo v médiích.⁷⁷ Funkcionáři strany tak byli podrobeni lidové kontrole a měli zodpovědnost vůči veřejnosti.

Gorbačov také navrhl, aby se generální tajemník strany stal zároveň hlavou SSSR a požadoval, aby strana omezila svůj nárok na každodenní kontrolu veškerých rozhodnutí.⁷⁸ V roce 1988 tak došlo k prvnímu rozšíření prezidentských pravomocí. Předseda Prezidia Nejvyššího sovětu, který byl de facto prezident, získal možnost nominovat předsedu Rady ministrů, řídit zahraniční politiku, být vrchním velitelem ozbrojených sil a podepisovat zákony.⁷⁹ V souvislosti s touto konferencí došlo také k redukci stranického aparátu a ÚV KSSS. Memorandem Politbyra z 24. srpna 1988 došlo k zrušení ekonomického výboru ÚV. O něco později pak byl zrušen i výbor ÚV pro vztahy s komunistickými stranami a stranami práce v socialistických zemích.⁸⁰ Tato konference tak odstartovala proces přeměny sovětského politického systému.

---

⁷⁶ MALIA, s. 431.

⁷⁷ SVOBODA, K., *Reforma politického systému v SSSR*, Praha 1989, s. 7.

⁷⁸ MURRAY, s. 34.

⁷⁹ SAKWA, s. 160.

⁸⁰ BROWN, *The Gorbachev*, s. 184.

6.2 První volby

První soutěživé volby do nového orgánu Sjezdu lidových poslanců představovaly určitý odklon od autority KSSS.⁸¹ Tím, že byly tyto volby umožněny, se otevřela cesta pro demokratický proces. Je však důležité zmínit, že to ještě nebyly volby úplně svobodné. Celá jedna třetina křesel (750) byla určena pro členy společenských organizací, jako byly například Akademie věd nebo Komsomol. Navíc bylo 100 mandátů předem přiděleno nejvyššímu vedení strany, tzv. rudé stovce. Mimo ní se díky této třetině poslanců dostaly do Sjezdu významné osobnosti z intelektuálního prostředí, jako například radikální demokrat Andrej Dimitrijevič Sacharov.⁸² Nominace kandidátů byla složitá. Kandidáta mělo možnost navrhnout pět set členů registrovaného sdružení, lokálního shromáždění, továren nebo úřadů. V další fázi potřeboval kandidát získat nadpoloviční většinu všech hlasů. V průběhu obou fází také mohly registrační komise zrušit nominaci kandidáta. Byrokracie tak mohla manipulovat s procesem a zabránit postupu radikálních demokratů do Sjezdu, což bylo kritizováno.⁸³

Volby se nesly v duchu Leninova hesla “Všechnu moc sovětům“.⁸⁴ Výsledky voleb, které se konaly 26. března 1989, byly překvapivé. Zvoleno bylo mnoho radikálů, naproti tomu kandidáti KSS byli často poraženi. Nejhorší výsledky měla KSSS v místních volbách, kde téměř polovina okresních tajemníků strany nebyla zvolena.⁸⁵ Naopak Boris Jelcin získal 90 % všech hlasů.⁸⁶ Přestože měly volby některé nedemokratické prvky, tak se díky nim perestrojka stala záležitostí jen KSSS, ale i široké veřejnosti.

---

⁸¹ GOODING, s. 214.

⁸² A. D. Sacharov (1921 – 1989) byl přední sovětský fyzik, který se podílel na vývoji vodíkové bomby. Stal se obráncem lidských práv a demokracie a získal Nobelovu cenu za mír.

⁸³ MURRAY, s. 48—49.

⁸⁴ MALIA, s. 447.

⁸⁵ MOULIS – VALENTA - VYKOUKAL, s. 209.

⁸⁶ MURRAY, s. 53.

6.3 První zasedání Sjezdu lidových poslanců

První Sjezd lidových poslanců byl zahájen 25. května 1989 ve Sjezdovém paláci v Kremlu.⁸⁷ Naprostou novinkou byl televizní přenos, který umožnil sledovat široké veřejnosti politické dění, což bylo doposud naprosto nevídané. Významnou událostí prvního zasedání byla volba předsedy a místopředsedy Nejvyššího sovětu. Předsedou se stal sám Gorbačov, který neměl protikandidáta, a jeho zástupcem Anatolij Ivanovič Lukjanov. Gorbačovovo zvolení se však stalo předmětem kritiky, neboť se do rukou jedné osoby svěřovalo příliš mnoho funkcí. Sporný byl také fakt, že nepodstoupil lidové hlasování a postrádal tak lidovou legitimitu.⁸⁸

6.4 Meziregionální poslanecká skupina

V souvislosti s tímto zasedáním také vzniklo uskupení Meziregionální poslanecká skupina - (MPS). Tu tvořili radikální demokraté, kteří byli nespokojeni s jednáním stranické většiny Sjezdu. Mezi přední členy patřily například Andrej Dimitrijevič Sacharov, Jurij Nikolajevič Afanasjev nebo Gavril Charitonovič Popov. Cílem MPS bylo skutečné přesunutí moci od Gorbačova na Nejvyšší sovět a zavedení pluralitního politického systému. Byla také první opoziční formací od vzniku SSSR.⁸⁹

---

⁸⁷ KOLEKTIV AUTORŮ, *Jelcinova epocha 1988-2000, Od Gorbačova k Putinovi, obrazy z moderních dějin Ruska*, Praha 2001, s. 46—47.

⁸⁸ SAKWA, s. 162.

⁸⁹ DODER - BRANSON, s. 389.

7 Čtvrtá fáze perestrojky – přesun od stranické k prezidentské perestrojce

V této fázi Gorbačov usiloval o přesun moc ze strany na úřad prezidenta. Tato přeměna SSSR v určitý typ prezidentského systému však zapříčinila vznik zvláštního hybridního uspořádání, které už nebylo ani komunistické, ale ani demokratické.⁹⁰ Problémem bylo, že Sjezd lidových poslanců a Nejvyšší sovět měly takové pravomoci, které se překrývaly s pravomocemi prezidenta. Vymezení jejich kompetencí navíc nebylo přesně vymezeno ani v sovětské ústavě. Přesto však Gorbačov nechtěl opustit vedení strany, protože se obával, že by mohla vzniknout duální politická síla a mohlo by dojít i ke krveprolití.⁹¹ V této fázi přestavby se navíc musel potýkat i s rozpadem východního bloku, který už neměl sílu zastavit.

7.1 Počátky politického pluralismu

Gorbačov balancoval mezi konzervativci a demokraty, pokoušel se soustředit moc do svých rukou a budovat orgány nezávislé na státním aparátu. Toto balancování však přestávalo být úspěšné, neboť spokojená nebyla ani jedna strana a opozice sílila. Začala se tvořit tzv. *Demokratická platforma*.

Zástupci Meziregionální poslancecké skupiny se na začátku roku 1990 začali spojovat do politického hnutí *Demokratické Rusko*. Jejich cílem bylo organizovat politické kampaně, v nich získat moc a tu postupně převádět na společnost. Tyto otevřené politické cíle vedly k několika demonstracím před Kremlem s požadavkem přinutit Gorbačova k zahájení jednání u kulatého stolu podle polského vzoru.⁹² Toto hnutí bylo zárodkem politické strany a požadovalo multipartismus. Naopak konzervativní komunisté se

---

⁹⁰ SAKWA, s. 189.

⁹¹ BROWN, *The Gorbachev*, s. 195—199.

⁹² MALIA, s. 468.

sdužovali v uskupení *Sojuz*. To vystupovalo proti rozpadu SSSR a soukromému vlastnictví.⁹³

7.2 Třetí zasedání lidových poslanců

Důležitou roli v této fázi perestrojky sehrálo také třetí zasedání lidových poslanců v březnu 1990. Zde byl definitivně zrušen článek 6 sovětské ústavy, který zajišťoval vedoucí postavení komunistické strany.⁹⁴ Také článek 7, který se týkal společenských organizací, byl upraven. Došlo ke zrušení omezení podílu na veřejném životě pro další politické strany, společenské organizace a masová hnutí.

Na tomto sjezdu byl pak 14. března 1990 Gorbačov zvolen prezidentem SSSR. Jeho podpora však nebyla dostatečná. Problémem bylo, že odmítl přímou volbu prezidenta, kterou tehdy podporovalo 84 % občanů.⁹⁵ Soustředoval tak sice moc, ale ztrácel legitimitu u sovětské veřejnosti. Jeho popularita tím rychle klesala. Vytvořením úřadu prezidenta a institucí kolem něj se dokončil započatý proces přesunu pravomocí na státní instituce. Gorbačov tím ale také zvýšil požadavky na vlastní prezidentství ve všech svazových republikách, což dále oslabovalo svazovou strukturu.⁹⁶

---

⁹³ SAKWA, s. 181—182.

⁹⁴ BROWN, *The Gorbachev*, s. 198.

⁹⁵ MALIA, s. 470.

⁹⁶ KOLEKTIV, s. 50.

8 Pátá fáze perestrojky – přechod k demokracii

8.1 Poslední sjezd KSSS

Poslední 28. sjezd KSSS se konal od 2. do 7. června 1990. Bylo to v době, kdy už řada svazových republik (včetně Ruska) vyhlášovala suverenitu a tím vrcholil rozklad SSSR. K suverenitě se přihlásily také autonomní oblasti Karélie a Tatarstán.⁹⁷ KSSS už navíc nehrála vedoucí roli a měla proti sobě konkurenci v nově vznikajících politických formacích. Na sjezdu byla podstatná Gorbačovova snaha prosadit další organizační a obsahové změny. Dominantní slovo zde však měli konzervativní delegáti, a proto bylo prosazení změn obtížné.⁹⁸ Jako důkaz jejich převahy lze považovat i radikální odmítnutí požadavků Demokratické platformy, která usilovala o přeměnu KSSS na běžnou parlamentní stranu a o odstranění jejího spojení se státní byrokracií. To bylo však tvrdě napadeno ÚV KSSS.⁹⁹

Na tomto sjezdu došlo také k radikální změně složení i funkcí Politbyra. S konečnou platností zde byla omezena jeho pozice a centrum rozhodování se přesunulo na Prezidentskou radu. (Ta byla vytvořena jako jedna ze dvou nových státních institucí, druhou byla Rada federace) Členy Politbyra také přestávaly být významné osobnosti, jako například Alexandr Nikolajevič Jakovlev, Eduard Ševardnadze, či Nikolaj Ivanovič Ryžkov. Dále sjezd ještě více omezil Sekretariát ÚV. Těmito dvěma kroky tak došlo k likvidaci ústředních stranických institucí, které po dlouho dobu určovaly směr sovětské politiky. Za ně vládl jako prezident a generální tajemník Gorbačov v jedné osobě s pomocí zmíněných státních institucí. Tyto instituce však nedisponovaly reálnou mocí.¹⁰⁰

---

⁹⁷ DURMAN, s. 445.

⁹⁸ MALIA, s. 471

⁹⁹ ROBINSON, 1992, s. 436—437.

¹⁰⁰ MALIA, s. 472.

Se sjezdem souviselo i početné vystupování radikálně demokratických a reformních členů z KSSS, kteří nesouhlasili s převažujícími konzervativními názory. Asi nejvýraznější byl Jelcinův odchod z KSSS. Ten opustil stranu v přímém televizním přenosu. Dokonce ostatní členy varoval, že pokud nevyhoví lidu, bude strana zbavena majetku, privilegií a možná bude postavena i před soud.¹⁰¹ Léto 1990 lze také považovat za období, ve kterém se Gorbačov přestal vystupovat proti názorům konzervativních komunistů a spíše se k nim přiblížil.¹⁰²

8.2 Konec reforem

Na začátku roku 1990 byla ekonomická situace v SSSR stále velice špatná a potřebné reformy zdržovaly stále větší neshody uvnitř strany. O jejich nutnosti byl přesvědčen Gorbačov i Jelcin. Každý z nich však prosazoval jiný způsob jejich realizace. Byly navrhovány dva plány hospodářské reformy. První z nich byl tzv. Šatalinův plán, který předpokládal radikální hospodářskou přeměnu v následujících pěti stech dnech. Druhý plán byl vypracován Ryžkovem a jeho poradcem Leonidem Ivanovičem Abalkinem. Ti navrhovali, aby reforma hospodářství probíhala průběžně dalších pět let.¹⁰³ Gorbačov však zamítl oba návrhy, a tím se ještě více přiblížil ke konzervativnímu proudu ve straně.¹⁰⁴

V důsledku Gorbačovova naklonění ke konzervativcům rezignoval například Ševardnadze na post ministra zahraničí v prosinci 1990, a i Jakovlevova pozice v systému pomalu slábla. Gorbačov svým přístupem tak odrazil lidi, kteří byli od začátku v čele přestavby.¹⁰⁵ Do jara 1991 se tak v politickém systému SSSR vytvořily dvě jasné mocenské skupiny. Jednu představovaly upadající celosvazové instituce v čele s Gorbačovem. Tou druhou skupinou byla Ruská sovětská federativní socialistic-

---

¹⁰¹ Tamtéž, s. 473.

¹⁰² BROWN, *The Gorbachev*, s. 278.

¹⁰³ MALIA, s. 480.

¹⁰⁴ ÅSSLUND, Anders, *How Russia Became a Market Economy*, Wasginhton, D. C. 1995, s. 38.

¹⁰⁵ BROWN, *Seven Years*, s. 280.

ká republika (RSFSR) v čele s Jelcinem. Ten byl předsedou jejího Nejvyššího sovětu od května 1990 a postupně se zasadil o vyhlášení suverenity Ruska a priority ruských zákonů před celosvazovými.¹⁰⁶ Gorbačov však v této době už ztratil velkou část reálné moci a jeho jediným cílem bylo udržet SSSR pohromadě. Proto již od listopadu 1990 usiloval o vytvoření nové svazové smlouvy, která by nahradila tu původní z roku 1922.¹⁰⁷

8.3 Hlasování o zachování SSSR

Referendum o zachování SSSR se konalo 17. března 1991. Mělo ukázat, zda si veřejnost přeje, aby se Sovětský svaz jakožto státní útvar udržel. Nakonec však 6 z 15 svazových republik svou účast v referendu odmítlo a vyhlásilo samostatné volby, kterými dávaly najevo svou nezávislost. Zbývajících devět republik hlasovalo v celkových 76 % pro zachování Svazu. Jelcin si zde navíc prosadil svůj požadavek na hlasování o přímé volbě prezidenta, kterou podpořilo 85 % voličů.¹⁰⁸ Volba prezidenta RSFSR pak proběhla 12. června 1991 a do této funkce byl zvolen právě Boris Jelcin.¹⁰⁹

8.4 Pokus o novou svazovou smlouvu

Mezi dubnem a srpnem 1991 Gorbačov ukončil svou dočasnou spolupráci s konzervativními komunisty. Jednal s devíti svazovými republikami z celkových patnácti, neboť zbylých šest svou účast na jednání odmítlo. Byli jimi Estonsko, Litva, Lotyšsko, Arménie, Gruzie a Moldávie.¹¹⁰ Jelcin byl toho názoru, aby smlouva byla vytvo-

---

¹⁰⁶ KOLEKTIV, s. 72—73.

¹⁰⁷ MALIA, s. 484.

¹⁰⁸ Tamtéž.

¹⁰⁹ KOLEKTIV, s. 78.

¹¹⁰ BROWN, *The Gorbachev*, s. 286.

řena podle požadavků jednotlivých republik. Gorbačov byla naopak pro direktivnější smlouvu.¹¹¹

Gorbačov tedy svolal 23. dubna 1991 delegáty devíti svazových republik do svého sídla v Novoogorjovu. Tato schůze je proto též známa jako Novoogorjovský proces. Generální tajemník zde relativně vyhověl požadavkům republik a dal souhlas k přetvoření jednotného státu ve skutečnou federaci.¹¹² Tato jednání však již fakticky řídil Boris Jelcin, neboť Gorbačov už neměl reálnou moc. Nakonec si svazové republiky RSFSR, Ukrajina, Bělorusko, Uzbekistán, Kazachstán, Ázerbájdžán, Kyrgyzstán a Turkmenistán do července 1991 vynutily smlouvu, ve které se jednalo o federativním státě tvořeném suverénními republikami. Tato dohoda bývá označována jako tzv. *Prohlášení 9 + 1*. Tím se vytvářelo výrazné decentralizované uspořádání. Republiky také získaly právo vybírat daně a jejich určitý podíl si ponechat.¹¹³ Svaz sovětských socialistických republik se měl přeměnit na Svaz sovětských suverénních republik. Podpis smlouvy byl naplánován na 20. srpna 1991. Tento velký Gorbačovův ústupek vedl k ještě většímu zesílení konzervativního křídla KSSS, které vyústilo v puč v srpnu 1991.¹¹⁴

---

¹¹¹ KOLEKTIV, s. 88—90.

¹¹² Tamtéž, s. 91.

¹¹³ MALIA, s. 485.

¹¹⁴ BROWN, *Seven Years*, s. 306.

9 Rozpad SSSR

9.1 Srpnový puč

V srpnu 1991 už Gorbačov situaci v SSSR zdaleka neovládal. Kritizování systému bylo běžnou záležitostí a strana byla velmi rozštěpená. Den před podpisem nové svazové smlouvy 19. srpna 1991 tak proběhl pokus o převrat ze strany konzervativních komunistů. Za tímto pučem stáli přední představitelé sovětské vlády a byl posledním pokusem konzervativních komunistů zachránit si své posty.¹¹⁵ Podepsání nové svazové smlouvy pro ně bylo jen záminkou. Pučisté, jež všechny do funkce v minulosti jmenoval Gorbačov, sestávali z představitelů KGB, armády, ústředního stranického aparátu a armádně-průmyslového komplexu. Pokusili se svrhnout Gorbačova a vyhlásit výjimečný stav. Hlavními postavami puče byli vedoucí prezidentského štábu Valerij Ivanovič Boldin a šéf KGB Vladimír Alexandrovič Kruščkov. V čele stanuli také viceprezident SSSR Gennadij Ivanovič Janajev, předseda vlády Valentin Sergejevič Pavlov, ministr vnitra Boris Karlovič Pugo a ministr obrany Dimitrij Timofejevič Jazov.¹¹⁶ Puč byl však od samého začátku předurčen k neúspěchu kvůli neschopnosti a nedostatku odvahy jeho organizátorů.

Dne 19. srpna byl v Moskvě vytvořen tzv. Státní výbor pro výjimečný stav. Ten začal ihned vydávat dekrety, které znovu zaváděly cenzuru a rušily výdobytky glasnosti. Břežnové referendum pučisté označili za neplatné a za neústavní prohlásili upřednostňování zákonů jednotlivých republik před celosvazovými. V ulicích se objevily tanky a vládní budovy obsadily vojenské jednotky. Pučisty však podporovala pouze část armády.

Následně Boris Jelcin označil tuto akci za protiústavní a žádal okamžitý návrat Gorbačova. Také se vyjádřil, že jako prezident Ruska má právo kontrolovat ruské území. Dne 20. srpna mu 14. armádní divize vyjádřila loajalitu a stáhla se z okolí Bílého

---

¹¹⁵ MALIA, s. 486.

¹¹⁶ MURRAY, s. 122.

domu (sídlo vlády) v Moskvě. Jelcin poté vydal dekret o převzetí velení nad jednotkami sovětské armády Ruské federace a jeho popularita byla na vrcholu. Postupně si pučisté uvědomovali, že jejich pokusy o zvrát jsou marné a 21. srpna byl puč odvolán.¹¹⁷ Nejvyšší sovět poté vybral šest poslanců, kteří odletěli na Krym pro Gorbačova, kde trávil dovolenou a od 18. srpna zde byl izolován a hlídán jednotkami KGB. Na Krym se vydali i někteří pučisté. Gorbačov se s nimi ale odmítl bavit a nechal je zatknout. Bylo však již zřejmé, že byl odsunut do pozadí a hlavní roli převzal Boris Jelcin.

Po neúspěšném puči tak Gorbačov 24. srpna odstoupil z funkce generálního tajemníka a rozpustil i ÚV KSSS.¹¹⁸ Byl tak už jen prezidentem státu, jehož existence se chýlila ke konci. Všechny svazové republiky postupně vyhlásily nezávislost. Dále byl rozpuštěn i Nejvyšší sovět a Sjezd lidových poslanců. Navíc v říjnu zanikla definitivně i KGB, která byla chápána jako hlídací orgán systému. Ve stejném měsíci pak Jelcin změnil pozastavení činnosti KSSS na její úplný zákaz a zabavil její majetek. To byla zásadní rána systému, neboť KSSS byla jeho základním prvkem.¹¹⁹

9.2 Sílicí nacionalismus

Ke konci SSSR také přispěl mimo jiné sílicí nacionalismus. Gorbačov chtěl pomocí svých reforem shora oživit ekonomiku, demokratizovat Sovětský svaz a zlepšit mezinárodní postavení země. Tím ale také uvolnil cestu potlačovanému nacionalismu. Neuvědomoval si, že proces reforem povede k oživení národnostní otázky, a tak její možné výsledky dlouho podceňoval. Gorbačov tedy svými kroky ohrožoval dlouhotrvající základy sovětské národnostní politiky.¹²⁰

Růst nacionalistických tendencí v SSSR byl vlastně pro Gorbačova překvapivým. Ekonomickými problémy země se zabýval již delší dobu před svým zvolením ge-

---

¹¹⁷ MARPLESES, David, R., *The collapse of the Soviet Union, 1985-1991*, Pearson Education 2004, s. 82—86.

¹¹⁸ VEBER, s. 203.

¹¹⁹ MALIA, s. 488.

¹²⁰ VYKOUKAL - LITERA - TEJCHMAN, s. 668.

nerálním tajemníkem. Pravděpodobně se ale nedomníval, že spolu s ekonomickými, politickými a sociálními reformami bylo potřeba vytvořit nový koncept národnostní politiky. Jedním z důvodů, proč si tohle neuvědomoval, mohla být jeho nedostatečná zkušenost a kontakt s neruskými národy v rámci SSSR, již jeho předchůdci v zásadě disponovali. S tímto slabým povědomím o nebezpečí, které se v mnohonárodnostním Sovětském svazu skrývalo, začal s reformami, které byly zaměřené na SSSR jako celek a nebraly ohled na rozdíly některých částí této země. Gorbačov tak díky politice glasnosti dal nechtěně prostor k připomenutí starých křivd, které byly v minulosti spáchány na jednotlivých republikách. Došlo také ke snížení důvěryhodnosti marxismu-leninismu jako jediné státní ideologie. To vedlo k vytvoření jakéhosi ideologického vakua, které brzy vyplnil právě nacionalismus.¹²¹

Pro Gorbačova bylo řešení národnostní otázky o to těžší, když současně začal s přeměnou zahraniční politiky, demokratizací a ekonomickými reformami. Změnou v zahraniční politice pomohl ke kolapsu komunistických režimů ve východní Evropě, což inspirovalo některé svazové republiky ještě k větší aktivitě v boji za nezávislost, a to zejména v Pobaltí. Problém propojení ekonomických reforem a národnostních problémů lze nalézt i ve snaze Moskvy zvýšit finanční a administrativní samostatnost podniků. Díky tomu se mnoho nacionalistů snažilo využít svou pozici k získání silnějšího postavení pro ochranu lokálních zájmů. V rámci demokratizace voleb si navíc zástupci národních republik často volili politiky, kteří slibovali hájit právě lokální zájmy před celosvazovými. To bylo viditelné především v již zmiňovaném Pobaltí. Perestrojka sice nebyla příčinou národnostních konfliktů, bohužel ale poskytla velký prostor k jejich stupňování, které nakonec vedly k touze po suverenitě jednotlivých republik. To také oslabovalo jednotu SSSR a přispělo k jeho rozpadu.¹²²

---

¹²¹ BROWN, *The Gorbachev*, s. 259.

¹²² OLCOTT, MARTHA, B., *Gorbachevs National Dilema*. In: *Journal of International Affairs* Editorial Board 42, 1989, 2, s. 399—421.

9.3 Konec SSSR

Na základě těchto okolností začaly jednotlivé republiky chápat Sovětský svaz jako uskupení, které bylo překážkou pro jejich další vývoj. Začaly tedy mezi sebou jednat o budoucí spolupráci. Jejich jednání vyvrcholilo tzv. Bělověžskými dohodami.

Mezi 2. a 6. zářím 1991 proběhlo v Moskvě zasedání Sjezdu lidových poslanců, na kterém se sešli prezidenti deseti republik (jednání se neúčastnily pobaltské státy, Gruzie a Moldávie), aby potvrdili neúspěch puče, zánik SSSR a založení nového státního útvaru nazvaného Společenství nezávislých států. (SNS). Během srpna a září 1991 pak vyhlásily nezávislost na SSSR i poslední republiky – Ukrajina, Bělorusko, Moldavsko, Ázerbájdžán, Uzbekistán, Kyrgyzstán a Turkmenistán. Uznána byla i nezávislost pobaltských zemí. Jako poslední přišel s deklarací nezávislosti Kazachstán.¹²³

Zánik sovětského impéria bylo potřeba potvrdit už jen písemně. K tomu došlo 8. prosince 1991. V tento den se sešli předseda Nejvyššího sovětu Běloruska Stanislav Stanislavovič Šuškevič, prezident Ruské federace Boris Jelcin a ukrajinský prezident Leonid Makarovič Kravčuk v Bělověžském pralesi a uzavřeli smlouvu o vzniku SNS. V dohodě mimo jiné stálo: „*My, představitelé Republiky Bělorusko, RSFSR a Ukrajiny, u vědomí toho, že jednání o přípravě nové svazové smlouvy skončila ve slepé uličce a že objektivní proces odchodu republik ze SSSR se stal reálným faktem, oznamujeme vznik SNS, o němž jednotlivé smluvní strany podepisují dohodu.*“¹²⁴

Legitimita jejich kroku spočívala ve skutečnosti, že v roce 1922 tyto republiky vytvořily podpisem svazové smlouvy Sovětský svaz a měly tedy právo ho rozpustit.¹²⁵

V prohlášení se dále pravilo, že Společenství nezávislých států zůstává otevřeno i pro další státy, které by se k němu chtěly připojit. Dne 10. prosince 1991 dohodu o vzniku SNS ratifikovaly parlamenty Běloruska a Ukrajiny. O dva dny později se přidal k ratifikaci i Nejvyšší sovět RSFSR. Kategorickým odpůrcem tohoto jednání byl

---

¹²³ CROZIER, Brian, *Vzestup a pád sovětské říše*, Praha 2004, s. 397—399.

¹²⁴ ZUBOV, s. 537.

¹²⁵ VYKOUKAL - LITERA - TEJCHMAN, s. 682.

pouze Gorbačov. Jeho názor však nevyslyšela ani jediná republika. Naopak, s výjimkou Pobaltí a Gruzie, které si nepřály vůbec žádné aliance s bývalými sesterskými republikami, během několika dalších dnů vyslovilo přání vstoupit do SNS několik dalších zemí.

To se stalo 21. prosince 1991 na setkání v Alma-Atě, kde jedenáct bývalých sovětských republik a nyní nezávislých států potvrdilo vznik SNS. O čtyři dny později 25. prosince rezignoval Gorbačov na funkci prezidenta a Sovětský svaz byl formálně rozpuštěn 31. prosince 1991. Státní útvar bolševiků, který vytvořili za cenu neuvěřitelného násilí a moře krve, tak zmizel bez jediného výstřelu a bez sebemenšího projevu hrubé síly.¹²⁶

---

¹²⁶ ZUBOV, s. 537.

10 Závěr

Tato bakalářská práce se zabývala vnitropolitickým vývojem v Sovětském svazu za vlády generálního tajemníka Michaila Sergejeviče Gorbačova, za jehož působení došlo k zániku tohoto státu. V osmi kapitolách byla analyzována důležitá rozhodnutí, která učinil ve vnitropolitických záležitostech. Naprosto klíčovým bodem v jeho vnitropolitickém rozhodování se stal program reformy, známý pod označením *perestrojka*.

Jejím základním dilematem bylo, jak změnit systém, který byl vytvořen, aby byl odolný vůči změnám. Mimořádnou odolnost systému, kterou předpokládal Lenin a v poněkud jiné podobě vytvořil Stalin, prověřily války, hladomory, stagnace i několik pokusů o reformu. Je však zřejmé, že právě ztráta strohé kontroly nad státem a společnostmi, kterou s sebou přinesla *perestrojka*, uvolnila síly, které ho zničily. Přímo s *perestrojkou* souvisela také nová politika maximální otevřenosti o činnosti státních orgánů a minimálního potlačování svobod slova a informací, tzv. *glasnost*. Ta umožnila vznik politických sil, které stály proti komunistické straně, jež se sama začala štěpit. K tomu se přidal i dlouho potlačovaný nacionalismus a vážné hospodářské problémy pak celou situaci jen vyostřovaly.

V prvních letech *perestrojky* Gorbačov věřil, že je možné plánovanou ekonomiku a komunistickou stranu zreformovat. Poté, co se k reformě shora (*perestrojce*) přidala reforma zdola (*glasnost*), se uvolnila tuhá kontrola nad společnostmi. Na 19. konferenci v roce 1988 pak KSSS ztratila rozhodující vliv nad řízením ekonomiky.

Léta 1988 – 1989 byla obdobím zásadních institucionálních a ústavních změn, kdy se Gorbačov snažil posílit roli sovětů. Volby do Sjezdu lidových poslanců a následně do Nejvyššího sovětu vytvořily fungující parlament. Hospodářské reformy pak měly položit základy tržní ekonomiky.

To vše ale současně definitivně rozbilo společný přístup vládnoucí elity ohledně hloubky a rozsahu reformy. Tím začaly vznikat v letech 1990 – 1991 ostré spory uvnitř strany, které vyústily v pokus o puč v srpnu 1991. Gorbačov se následně ve snaze oslabit odpor konzervativců nechal v roce 1990 zvolit prezidentem SSSR. Důležitější ale bylo, že KSSS zrušením článku 6 sovětské ústavy ztratila monopol na politickou moc. Volby do sovětů v roce 1990 vedly ke vzniku parlamentů, které byly zvláště

v pobaltských republikách v rukou Lidových front, které usilovaly o nezávislost. Gorbačov sice připravil návrh nové svazové smlouvy Svazu suverénních republik, avšak pokus o puč byl posledním impulsem, který vedl k rozpadu SSSR. Gorbačovův vliv v zemi pak stále upadal a v roce 1991 byl už jen minimální.

Z celkové analýzy tedy vyplývá, že Gorbačov chtěl zreformovat a zdemokratizovat sovětský systém. To se mu také částečně povedlo. Reformy perestrojky byly zejména na počátku velice úspěšné. Ekonomické problémy se pomalu zlepšovaly, chladné vztahy se Západem se po dlouhých letech začaly oteplovat a životní úroveň v Sovětském svazu začala mírným tempem opět růst. Odpověď na stanovenou hypotézu, zda reformy, o které usiloval, byly skutečně úspěšné, je tedy pozitivní.

Cíle práce, tedy analýza perestrojky a glasnosti a objasnění, proč muselo nakonec dojít k rozpadu Sovětského svazu, se díky rozboru uvedených vnitropolitických záležitosti podařilo dosáhnout. Perestrojka byla přínosem, neboť se Gorbačovovi podařilo dosáhnout uvolnění poměrů ve společnosti. Někteří disidenti byli propuštěni z vězení, zrušila se cenzura a začaly se objevovat i kritické pohledy na dosavadní sovětské dějiny. Gorbačov dosáhl i zrušení vedoucí role komunistické strany a zavedl v SSSR prezidentský systém.

Zásadní změny proběhly i v ekonomice. Státní podniky získaly větší autonomii a zeslabilo se centrální řízení. Postupně vznikala i soukromý sektor, zejména v oblasti služeb. V zemědělství se řešily pronájmy půdy. Hospodářské reformy však nebyly dobře připravené a neprováděly se důsledně. Setkaly se s odporem konzervativních komunistů a státních úředníků. Vedly k narušení stability režimu, k růstu cen i k nezaměstnanosti.

Popularita Gorbačova v samotném SSSR tak rychle upadala, přestože v zahraničí rostla. Bylo zřejmé, že sovětský systém bez zásadních změn reformovat nelze; po více než 70 letech komunismu nebyla sovětská společnost na zásadní změny ani připravena. Země dospěla k ekonomickému zhroucení.

Současně se ke konci 80. let projevila krize i v celém bloku SSSR. Všechny státy byly zasaženy hospodářskými a politickými problémy. Tlak demokratických států na dodržování lidských práv tak narůstal. Státy se odlišovaly jen hloubkou rozkladu a stupněm aktivity opozičních sil.

SSSR se nacházel v hluboké politické, hospodářské, sociální a mravní krizi, že již neměl dost sil ani prostředků, aby rozpad svého mocenského bloku zastavil. Sovětské vedení si tak postupně uvědomovalo, že další trvání Sovětského svazu je už jen záležitostí.

Vysvětlením příčin rozpadu SSSR je tedy skutečnost, že Gorbačovovy reformy přinesly tak závažné změny v sovětském politickém systému, že další existence tohoto státu už nebyla možná a Sovětský svaz musel zaniknout.

11 Seznam použité literatury

- AMMANN, Ronald, *Soviet Politics in the Gorbachev Era: The End of Hesitant Modernization*. In: *British Journal of Political Science* 20, 1990, 3, s. 289—310.
- ÅSSLUND, Anders, *How Russia Became a Market Economy*, Wasginhton, D. C. 1995.
- BOND, Martyn - SMITHOVÁ, Julie - WALLACE, Wiliam, *Význační demokraté*, Praha 1998.
- BROWN, Archie, *The Gorbachev Factor*, Oxford 1996.
- BROWN, Archie., *Seven Years that Changed the World: Perestroika in Perspective*, Oxford 2007.
- COOK, J., Linda, *Brezhnev's 'Social Contract' and Gorbachev's Reforms*. In: *Soviet Studies* 44, 1992, 1, s. 37—56.
- CROZIER, Brian, *Vzestup a pád sovětské říše*, Praha 2004.
- DODER, Dusko - BRANSON, Louise, *Gorbachev: Heretic in the Kremlin*, New York 1990.
- DURMAN, Karel., *Útěk od praporů. Kreml a krize impéria 1964-1991*, Praha 1998.
- FISH, STEVEN, M., *The Hazards of Half-measures: Perestroika and the Failure of Post-Soviet Democratization*. In: *Demokratizatsiya* 13, 2005, 2, s. 241—253.
- GALEOTTI, Mark., *Čas úzkosti. Bezpečnost a politika v sovětském a postsovětském Rusku*, Praha 1998.
- GOODING, John, *Gorbachev and Democracy*. In: *Soviet Studies* 42, 1990, 2, s. 195—231.
- GORBAČOV, Michail, Sergejevič, *Můj život, Vzpomínky a zamyšlení*, Praha 2014.
- GORBAČOV, Michail, Sergejevič, *Přestavba a nové myšlení pro naši zemi a pro celý svět*, Praha 1987.
- GROUŠL, Josef, *Hlavní příčiny destabilizace a rozpadu SSSR*, Praha 1993.
- HOLMES, Leslie., *Perestroika.: A Reassessment*. In: *Europa-Asia Studies* 65, 2013, 2, s. 186—197.
- JELCIN, Boris, *Proti srsti*, Praha 1991.
- KOLEKTIV AUTORŮ, *Jelcinova epocha 1988-2000, Od Gorbačova k Putinovi, obrazy z moderních dějin Ruska*, Praha 2001.
- KOTYK, Václav, *Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku*, Praha 2009.

- MALIA, Martin, *Sovětská tragédie, Dějiny socialismu v Rusku v letech 1917-1991*, Praha 2004.
- MARPLESES, David, R., *The collapse of the Soviet Union, 1985-1991*, Pearson Education 2004.
- MOULIS, Vladislav - VALENTA, Jaroslav - VYKOUKAL, Jiří, P., *Vznik, krize a rozpad sovětského bloku v Evropě 1944-1989*, Ostrava 1991.
- MURRAY, Donald, *Demokracie despotů*, Praha 1997.
- OLCOTT, MARTHA, B., *Gorbachevs National Dilema*. In: Journal of International Affairs Editorial Board 42, 1989, 2, s. 399—421.
- REIMAN, Michal., *Lenin, Stalin, Gorbačov, Kontinuita a zlomy v sovětských dějinách*, Havlíčkův Brod 1991.
- REMINGTON, Thomas, *A Socialist Pluralism of Opinions: Glasnost and Policy-Making under Gorbachev*. In: Russian Review 48, 1989, 3, s. 271—304.
- ROBINSON, Neil, *Gorbachev and the Place of the Party in Soviet Reform, 1985-91*. In: Soviet Studies 44, 1992, 3, s. 423—443.
- SAKWA, Richard., *Russian Politics and Society*, London 1993.
- SVOBODA, K., *Reforma politického systému v SSSR*, Praha 1989.
- ŠVANKMAJER, Milan - VEBER, Václav - SLÁDEK, Zdeněk - MOULIS, Vladislav, *Dějiny Ruska*, Praha, 1995.
- VEBER, Václav, *Komunistický experiment v Rusku 1917-1991*, Praha 2001.
- VYKOUKAL, Jiří - LITERA, Bohuslav - TEJCHMAN, Miroslav, *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*, Praha 2000.
- ZUBOV, Andrej, *Dějiny Ruska 20. století-díl II*, Praha 2015.

12 Resumé

The main topic of this thesis is an internal political development in the Soviet Union under the government of Mikhail Sergeyevich Gorbachev, who was the leader of this superpower during its downfall. The main objective of the thesis is to analyze the internal political steps taken, and unravel why it led to the downfall of the Soviet Union.

Attention is paid to actions, which were related to the reform of the political system, economy, information on the activities of state bodies, and freedom of speech. For this reason, the main point of the thesis is Gorbachev's reform program of state reconstruction known as “perestroika”.

Reforms of the “perestroika” went very well especially at the beginning. Perestroika was successful because it managed to lower political tension in the society. Some dissidents were released from prisons. Censorship was abolished and there even began to appear critical views on the existing Soviet history. Gorbachev managed to cancel the leading role of the Communist Party in the USSR and introduced a presidential system.

Unfortunately USSR was in deep political, economic, social and moral crisis so it did not have enough strength or resources to stop the disintegration of the union. Soviet leaders have started to realize that the continued existence of the Soviet Union is no longer an option. So the cause of downfall of USSR is that Gorbachev's reforms brought such serious changes in Soviet political system that the further existence of the state was no longer possible and it had to come to an end.